

יומא עט: 'תרי קבי דתמרי חד קבא דקשיבא וסריח'.
 מועד קטן י: אמר רב פפא להתיר לייבש תמרים במועד כדי שלא יתליעו.
 כתובות ס. ר"פ אמר אפילו תמרא דהנוניתא'.
 ב"מ סז: 'אמר מר זוטרא משמיה דרב פפא... ואפילו מתמרי דאבודיא'.
 כריתות יד. 'רב פפא אמר כגון דמלייא בתמרי'.

'נקיט מרגנתא בחדא ידיה וכורא חדא ידיה. מרגניתא אחוי להו וכורא לא אחוי להו עד דמיצטערן והדר אחוי להו'. הריטב"א נטה מפרש"י (וכתב שאינו מחזור כלל. וע' אגרות משה אה"ע ח"ד סוס"י סו), ופירש שרצה ללמד בנותיו מדת הצניעות שהיא טובה. ונטל מרגלית בידו אחת ופחם בידו האחרת. המרגלית הראה להן לאלתר ואת הפחם לא הראה, כסבורות שהוא דבר חשוב מאד ומצטערות היו לראותו, ורק לאחר מכן הראה להן – להודיען שהדבר הצנוע, אדם מחבבו יותר. והנצי"ב בחדושו פירש בדרך זו: שני חיובים הם שחייב הבעל לאשתו; תכשיטים ותשמיש. ורמזו רב חסדא לבנותיו בדרך חכמה שתכשיטים אפשר להן לבקש בפה מלא אבל לא תשמיש. מה עשה, נטל מרגנית בידו אחת – רמז לתכשיטים, ודג בידו אחרת – רמז לתשמיש, שהדגים פרים ורבים הרבה. את המרגנית הראה להן מיד ואת הכוורי לא הראה עד שהיו מצטערות להראות להן.

'גורפין מלפני הפטם ומסלקין לצדדין מפני הרעי'. יש מפרשים [דלא כפרש"י] 'לפני הרעי' – היינו שור של מרעה, כלשון הכתוב (מלכים-א ה) ועשרים בקר רעי. שור זה אינו מעונג ורגיש כשור של פטם [וכמו שאמרו בירושלמי כאן: 'מה שהפטם מותיר הרעי אוכל'], הלכך אינו גורף הזבל לגמרי מפניו אלא דיו בסילוק לצדדים (כן הביא ב'חדושי הר"ן' מרבנו יהונתן, וכתב שזה הפירוש עיקר. וכן משמע בפירוש רבנו חננאל ובמאירי. וע' גם בירושלמי כאן. וע' בהגהות מהר"ץ חיות והגהות הגר"ש נתנון למשניות; עיונים בדברי חז"ל ובלשונם עמ' כז-כה; מאור ישראל).

'איבעיא להו רבנן ארישא פליגי או אסיפא פליגי'. יש לשאול מה טעם יחלקו חכמים רק בסיפא, והלא נראה שהגריפה מלפני הפטם חמורה יותר שעיקרה הזזת פסולת, כמו שפרש"י שגורפים כדי שלא תתערב העפרורית [אמנם ברמב"ם (שבת כו, יט) נראה שעיקר הגריפה במאכל ולא בפסולת], משא"כ סילוק התבן והשעורים.

ואפשר כיון שהגריפה ברישא נועדה לצורך פיגוי המקום, יש להתייר יותר מסילוק התבן שהוא לצורך שמירת התבן עצמו [כמו שמצינו חילוק זה בטלטול כלי שמלאכתו לאיסור, שלצורך מקומו מותר ולצורך שמירתו אסור] (עפ"י שפת אמת).

דף קמא

'הקש שעל גבי המטה לא ינענענו בידו'. מדובר בקש שלא ייעדוהו לשכיבה, ועתה הוא בא לשכב עליו ולשוטחו לשכיבה שלא יהא צבור וקשה, אבל היה מיועד לשכיבה – מותר בטלטול. [וגם בסיפא שהתירו כשהיה עליו כר או כסת, אין מדובר במחשב עליו ומיעדו לשכיבה אלא שישן עליו מבעוד יום] (עפ"י רש"י ור"ן נ. וכן הובא במשנ"ב שיא ס"ק לא).

'אלא מנענעו בגופו'. אודות טלטול בגופו – ע' במובא לעיל (קכו) שדעת הרבה פוסקים להתיר, ואילו החזון-איש אסר. ופירש שלא הותר אלא בכגון נענוע הקש בגופו שאין שם טלטול על פעולה זו אלא שם תשמיש השכיבה, ואפילו מתכוין לנענע את הקש מותר לפי שבמעשיו אין היכר טלטול אלא שכיבה על המטה, משא"כ בשאר טלטול מוקצה בגופו.

ע"ע בהערות הגרשו"א בסוף ספר שמירת שבת כהלכתה שהאריך להוכיח מדברי הפוסקים להתיר. וע"ע להלן קנא.

'האי פוגלא מלמעלה למטה שרי'. ואם תאמר, מה טעם לא יאסר הצנן משום 'בסיס לדבר האסור' – תרצו בתוס' (קכג.) שמדובר במניח על מנת ליטלו, ואין נעשה בסיס אלא במניח על מנת להשאירו שם במשך כל השבת (וכן הורה רבנו תם – בספר הישר רמז; תוס' מד. ד"ה דכ"ע; נא. ד"ה או).

ויש מתרצים שאין האוכלים נאסרים משום 'בסיס לדבר האסור' בכגון זה, שהרי העפר משמש את האוכל ולא להפך. וכך הכרעת הפוסקים להלכה (ע' שו"ת הרא"ש כב, ה; רמ"א שיא, ח ובמשנ"ב. וע"ע מרכבת המשנה ואור שמח שבת כה, טו; בית ישי יד).

'מאן דסחי במיא לינגיב נפשיה ברישא והדר ליסליק, דילמא אתי לאתויי ד' אמות' – אבל ההולך בחוץ ומטר סוחף ניתך עליו – מותר. וטעם הדבר לפי שהמים שבבגדים בטלים לגביהם ואפילו הם מרובים, והמים שחדרו והגיעו לגופו – מעטים הם ואין בהם שיעור חשוב לענין הוצאה, אבל העולה מן הרחצה כשהוא ללא בגדים, המים שעל גופו מרובים ויש בהם שיעור שיכולים להתכנס לכמות גדולה, לכך גזרו עליהם.

ובזה מובן מה שאמרו (להלן קמו): מי שנשרו כליו במים מהלך בהם ואינו חושש – כי שם מדובר כשהוא לבוש, שאז המים בטלים לבגדיו, כאמור (הר צבי, בבאור דברי הבית-יוסף שכו).

והט"ז (שכו סק"ב) פירש, לפי שלא גזרו חכמים בדבר שאי אפשר להמנע ממנו, שהרי אדם הולך ברשות הרבים ולפתע ניתך עליו מטר.

לפום ריהטא נראה עוד על פי מה שכתבו הרבה פוסקים שדבר שאינו מתכוין אפילו הוא 'פסיק רישיה', אם לא נחא ליה והוא איסור דרבנן – מותר (ע' במובא בסיכומים לעיל קג), אם כן יש לומר שלא אסרו אלא בשוה ורוחץ במים, שאפשר ונוח לו במים שעליו שהרי עושה זאת להנאתו, והוי 'מתכוין' בהוצאה זו (ע' מאור ישראל כאן). אבל במטר היורד עליו או נשרו כליו למים הרי זה פסיק רישיה דלא נחא ליה, והלא אפילו ברשות הרבים גמורה אין בדבר איסור תורה שהרי זו הוצאה שלא כדרך [וכמו שאמרו (קכח): בנושאת שמן בשערה, דהוי שלא כדרך], הלכך הוי פס"ד בדרבנן ולא נחא ליה.

אך אפשר כיון שהמלאכה עצמה היא מדאורייתא אלא שעושה שלא כדרך, אסור אף בפס"ד דלא נח"ל, ולכן לא נחא לאחרונים בטעם זה. ועוד, לפי טעם זה צריך לצאת לכאורה שלרבי יהודה האוסר דבר שאינו מתכוין וגם מחייב על מלאכה שא"צ לגופה, היא אסור לילך ד' אמות כשמי גשמים עליו, וזה לא שמענו – לכך כתב הבית-יוסף שאותם מים מועטים הם ואינם חשובים לענין הוצאה. ולהט"ז צריך לומר שלא גזרו כאן בהוצאה שלא כדרך אף לרבי יהודה.

'כחו בכרמלית לא גזרו' – ע' במובא לעיל ק:

'הא בנין חקלאה הוא' – בנין גרוע של כפריים. ואף על פי שגם בנין כזה אסור מדרבנן, כאן מותר מפני כמה טעמים; לפי אינו עושה דרך בנין [והרי לא אמרו אלא 'מי חזי כבונה'], וגם אינו מתכוין לכך [ו'פסיק רישיה' דלא נחא ליה באיסור דרבנן מותר. עתוס' קג.], או מפני שהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה, הלכך התירו לו לקנח טיט שעל רגלו משום צער. ולפי טעם זה אין להתיר אלא בטיט שעל רגלו שמצער וולא בטיט שעל נעלו, וכן דעת הב"ח (שב"ח). ואולם הרמ"א פסק להתיר לקנח על הכותל גם בנעל (וכן הכרעת המשנ"ב להתיר. וע' גם במאור ישראל כאן).

'לא ליהדוק איניש אודרא בפומא דשישא'. מדובר בהידוק מוכין לחים, או מטלית לחה, אבל ביבישים אין איסור (משנ"ב ובאה"ל שכ, טז עפ"י ר"ח).

'טיט שעל גבי בגדו מכסכו מבפנים ואין מכסכו מבחוץ'. פרש"י שאין זה 'מלבן' ממש שאין נותן מים. ואף על פי שהמנער טלית חדשה מן העפר, לדעת רש"י (קמו רע"א, דלא כר"ח בתוס' שם) חייב חטאת (כן הקשה הגרעק"א) – שונה כאן שאינו אלא מסיר הטיט אבל עדיין נשאר רושם הלכלוך עליו והדרך להעבירו על ידי מים, אבל שם ע"י הניעור מצחצח את הבגד והוא תיקונו (שער הציון שב, מא. ויש מי שפסק על תירוץ זה, כי אעפ"י שנשאר רושם הלא הועילו מעשיו שנתלבן הרבה ואינו מאוס כל כך. ע' דובב מישרים ח"א סא, ב). ויש מי שתירץ שכאן מדובר בבגדים לבנים או צבעונים, ורק בשחורים אמרו שחייב בניעור (דובב מישרים שם).

לפי תירוץ זה יוצא שבשחורים אסור לכסכו מבפנים, ואילו מסתימת הגמרא והפוסקים אין נראה כן. גם יש להעיר שלפי מה שכתב בבאה"ל (שב, א) ועוד פוסקים שהחילוק המבואר בגמרא (קמו). בין שחורים חדשים לשאר בגדים לא נאמר אלא בסתמא, שבאלו רגיל להקפיד עליהם באבק או בטל ובאלו לא, א"כ לכאורה בטיט לא מצינו לחלק בין סוגי הבגדים לענין הקפדה. ועל כן נראה לישב שמדובר שאינו מקפיד על הטיט, או בענין שגם לאחר שמסיר הטיט נשאר כתם והרי הוא מקפיד עליו, נמצא שעל ההפרש שבין ממשות טיט לכתם אינו מקפיד כל כך – על כן מותר בכל הבגדים בלא מים.

(ע"ב) 'אמר רבי אלעזר אמר רבי ינאי: מגררין מנעל חדש אבל לא ישן. במה מגרדו? אמר רבי אבהו: בגב סכין. אמר ליה ההוא סבא: סמי דידך מקמי הא דתני רבי חייא: אין מגררין לא מנעל חדש ולא מנעל ישן'. הטעם הוא מפני שממחק (= מחליק) את העור. [כן כתב רש"י ושאר מפרשים. ואולם ברמב"ם (כב, יח) משמע שאסור משום מלאכת 'מלבן'. ובכך מתישבת לשון הברייתא לעיל, שכוללת דין זה עם כיבוס הבגד. באור הלכה]. ואף על פי שאינו מתכוין לכך ומסתבר שאינו 'פסיק רישיה ולא ימות' הוא – אעפ"כ אסרו מפני שפעולה זו היא פעולת ממחק ממש (עפ"י חדושים ובאורים טז, יא). לפי זה כתבו הפוסקים: אין לגרר הבוץ הדבוק במנעל על ידי מתקן ברזל חד העשוי לכך, משום החלקת המנעל. ואף כשהוא עבה מחמיר המגן-אברהם [דלא כהט"ז] – אלא יש לקנח בכותל או בקורה או בקצה המדרגות.

ואולם אם מקנח בנחת כתבו הפוסקים שאין להחמיר כי בזה אין חשש ממחק, ובפרט כאשר הטיט לח בודאי אין להחמיר, שאין כאן אלא קינוח בעלמא.

ואם הטיט יבש – יש מחמירים לכתחלה שלא לקנחו כלל, מטעם אחר – משום 'טחינה'. ואע"פ שאין צריך לכך והרי זו מלאכה שאין צריכה לגופה, מכל מקום אסור מדרבנן (עפ"י משנה ברורה ובאור הלכה שב, ב-ה) [וע"ש ס"ק לח שנראה שנקט לעיקר כהט"ז שמותר בברזל עבה]. ובשו"ע הגר"ז (שם) ובקיצור שלחן ערוך (פ, מ) סתמו ולא חילקו בין לח ליבש).

פרק אחד ועשרים

'אף מעלין את המדומע באחד ומאה'. תרומה שנפלה לחולין, אחד למאה – בטלה, אלא שהצריכו חכמים להעלות מהתערובת כפי כמות התרומה שנפלה ואסור לאכול מהתערובת קודם הרמה זו. ואומר

רבי יהודה שמותר להרים בשבת ואינו נחשב כ'מתקן' כמבואר בגמרא הטעם, מפני שיכול לייחד לה מקום במחשבתו ללא הרמה בפועל, הלכך ההרמה אינה נחשבת תיקון. (ע' תרומת הדשן נד, וכן בחזון איש דמאי טז, טו טז, ה שהוכיחו מהסוגיא ומהראשונים שאין התר לאכול קודם הרמה. וע"ע בשפת אמת פירוש נוסף למשנתנו). להלכה לא קיימא לן כרבי יהודה – משום שאנו נוקטים שאין די בקביעת מקום בצד אחד אלא צריך להעלות בידי, הלכך נחשב כ'מתקן'. אכן איסור שנתערב בהתר יבש ביבש, שמותר מן הדין באכילה – מותר להשליך אחד בשבת, משום שההשלכה אינה אלא מצד חומרא (ע' רמ"א י"ד קט), ומן הדין מותרת התערובת גם ללא השלכה (עפ"י מגן אברהם שכג סק"ז, ומחצית השקל שם).

רבא כרבי נתן סבירא ליה דאמר חי נושא את עצמו. אף על פי שחכמים מודים לרבי נתן באדם, ורק בבעלי חיים נחלקו הואיל ומשמטים את עצמם ומכבידים (כדלעיל צד). – נראה מכאן שקטן דינו כבעלי חיים שמשמט עצמו. ושמא מדובר בקטן בן יומו שאין יכול להלך בכחות עצמו כלל (עפ"י תוס' לעיל צד. וכן היא דעת רוב הראשונים, שקטן שאינו יכול להלך בעצמו, הנושא ברשות הרבים חייב. כן כתב המשנה-ברורה (שח ס"ק קנד). ובחזו"א (מה, ג) צידד שמא הלכה כרבי נתן. [והשם כתב 'בן יומא' שכתבו התוס' – לאו דוקא, אלא כל שאינו יכול להלך בעצמו. ובשו"ת אגרות משה (י"ד ח"א ב) צדד שדוקא הוא, שאינו מגביה עצמו גם כשמחזיקים אותו]. וכתב המשנ"ב שם: לדין שאין מצויה רשות הרבים גמורה, יש להקל על ידי נכרי. אבל על ידי ישראל אסור אף בכרמלית, גם בקטן שיכול להלך בעצמו. 'יש מהמון שנכשלין בזה, שנושאים קטנים על כתפיהם, וטעותן הוא מפני שהקטן יכול לילך בעצמו, וסגנה היא דאיסור דרבנן יש בכל אופן'. ובאופן שהקטן בוכה באמצע הדרך ואינו נרגע – ע' בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ד צא, א שצדד משום שבות דשבות במקום צער). ויש מפרשים 'רבי נתן' לאו דוקא לאפוקי מדרבנן, אלא כלומר כסברת רבי נתן, שאותו שמענו בפירוש שאומר כן, אך אפשר שגם חכמים מודים בדבר (עפ"י רי"ד וריטב"א).

אמרי דבי רבי ינאי: בתינוק שיש לו גיעגועין על אביו...' וכן נפסק להלכה, שאין התר ליטול ילד קטן ובידו מוקצה אלא אם יש לו געגועים על אביו וקיים חשש שיחלה אם לא ירימוהו. וגם אינו רוצה להשליך המוקצה מידי (עתוס'). ויש לשאול הלא טלטול מן הצד הוא זה שהרי אינו נוגע במוקצה באופן ישיר, וקיימא לן טלטול מן הצד לצורך דבר אחר – מותר, ואף כאן הלא מטלטל לצורך נשיאת הקטן ולא בשביל המוקצה. וצריך לומר שנחשב כטלטול בידיים מפני שהדבר רגיל ואין כאן שום שינוי. והרי"ד (בתוספותיו ובפסקיו) פירש שאמנם טלטול מן הצד הוא, אלא שאין טלטול מן הצד מותר רק לצורך. ועל כן מקשה הגמרא על רבא, לדבריה שטלטול תינוק חי עם כיס בצוארו נחשב כמטלטל את הכיס בעצמו, מדוע מותר ליטול תינוק שבידו אבן ואין מצריכים אותו להשליך את האבן תחילה. ודוחה, לעולם טלטול [מן הצד] הוא ומדובר שהאבן נצרכת לתינוק לשחק בה לפי שיש לו געגועים, הלכך מותר לטלטל התינוק שבידו אבן שהרי זה טלטול מן הצד לצורך. ולפי זה מותר אף ללא סכנת חולי. ואולם מרש"י ותוס' והר"ן משמע שאין סוברים כן אלא טלטול גמור הוא ולא מן הצד כאמור, ולכן אין התר אלא בחשש חולי (עפ"י הגרש"ז אייערברג זצ"ל, מובא בשמירת שבת כהלכתה פרק כב הערה צט). א. יש מקום לסברה נוספת על פי דברי החזו"א (מו, ב) שכיון שהוא נצרך לאבן לשעשע בה התינוק, נחשב הטלטול גם לצורך דבר האסור ולא הותר בזה טלטול מן הצד. ואולם מדברי התוס' נראה שאין סוברים כן וכמוש"כ החזו"א. וצ"ע. ב. הריטב"א הזכיר כמה פעמים שזהו טלטול מן הצד וכדברי הרי"ד, אלא שכתב שלא הותר רק משום געגועי תינוק על אביו אבל בלאו הכי אין להתיר, כי לא התירו טלטול מן הצד אלא לצורך אוכל נפש ושאר צורכי שבת.

ג. לפי כל הדעות לא הותר לטלטל מוקצה באופן ישיר משום געגועי התינוק כגון ליטול מוקצה כדי להביא לו [והלא אפילו באוחו התינוק דינר אסרו, שמא יבוא ליטלו בידו], ואף אם אנו מחשיבים נשיאת תינוק עם אבן בידו כטלטול שלא מן הצד, קל הוא מטלטול גמור מפני שכה אחר נושא את המוקצה. וכן מבואר בחזו"א מז, ג (וע' או"ח שכה, יז במגן אברהם ובהגר"א ופמ"ג, לענין האכלת מוקצה לקטן. וע' תהלה לדוד שט סק"ב; שבט הלוי ח"ה מג, א וח"ח עז, ב [וצ"ע במש"כ בח"ה שם שלרש"י לא התירו לאוחו ביד תינוק עם אבן אלא במקום סכנת חולי – והלא באבן לא מצינו איסור כלל באוחו בידו, ואף בלא געגועים, רק בדינר בלבד אסרו שמא יביאנו בידינו כשיפול, כממשמעות דברי רש"י ושאר פוסקים]).
ונראה שאם התינוק נושא מוקצה מן הצד, מותר לשאת את התינוק אף ללא חשש שיחלה, שלא יהא חמור מאילו הגדול עצמו מטלטל מן הצד לצורך.

דף קמב

'לא שנו אלא אבן אבל דינר לא'. לכאורה י"ל שנקטו דינר בדוקא ולא מטבע פחותה, פרוטה או מעה – שלא אסרו שמא יבוא אביו ליטלו בידי אלא בדבר חשוב ובעל ערך (ע' קדושין יב. [ובתוס' שם יא: ד"ה והרי], שרק דינר הוא בגדר 'דבר חשוב').

'ונינקטינהו בידיים – כדרכי אלעי אמר רב: בפירות המיטנפין, הכא נמי בפירות המיטנפין'. נראה שאין טעם ההתר משום הפסד אלא משום שהטלטול מתייחס אל הפירות המותרים ולא אל האבן. וכן בתרומה טמאה עם הטהורה. אלא שאם אפשר לו לנער ואינו מנער, מתייחס הטלטול גם אל המוקצה, אבל כאשר בניעורו יהיה הפסד הרי ניכר שאין הטלטול משום צורך המוקצה בטלטולו אלא על כרחו הוא מטלטלו. [ואפשר שזו כוונת הרמב"ם (כה, טז) במה שכתב 'ובמקום הפסד לא גזרו' – וצריך באור, לא יטלטל ולא יפסיד. ועוד, הלא גם לצורך מקומו התרנו לטלטל כבסמוך. אלא יש לפרש כוונתו כיון שטלטול המוקצה הוא משום הפסד לכך לא גזרו כאמור] (עפ"י חזו"א איש מז, כב).

'הכא בכלכלה פחותה עסקינן דאבן גופה נעשית דופן לכלכלה'. מדברי התוס' מבואר שהאבן אינה מהודקת לכלכלה להחשב כמותה אלא סותמת הפירצה שבכלכלה וזקוק לה להיותה מונחת שם, לכן אי אפשר לו לנער.

ואולם הרמב"ם (בהלכותיו) והטור מפרשים שהידק את האבן לכלכלה ופקע ממנה שם 'מוקצה' (כענין שאמרו לעיל קכה:), ולפי זה מותר אף בכלכלה ריקנית (עפ"י חזו"א מז, כב).

'לא שנו אלא שטהורה למטה וטמאה למעלה'. ואם תאמר הלא הטהורה נעשית בסיס לטמאה ותאסר הטהורה והכלכלה? יש לומר מפני שהניח עליה את הטמאה במקרה ולא בכוונה תחילה לצורך מסוים, הלכך דינו כדין 'שוכח' (עפ"י מגן אברהם שט סק"ו. ויש חולקים וסוברים שזהו בכלל 'מניח' ואסור (ע' ב"י שם מתרומת הדשן). אך דעת כמה אחרונים כמג"א, ובמקום הצורך יש להקל – ע' משנ"ב שם סק"ח ושער הציון).
ויש אומרים הטעם שלא נאסרה הטהורה, לפי שאין אוכל נעשה בסיס (עפ"י במאירי כאן בשם 'יש מפרשים').

'ואמאי הא קא מתקן? – רבי יהודה כר' אליעזר סבריא ליה דאמר תרומה בעינא מחתא...' ואם תאמר, הלא מודה רבי אליעזר שקודם שהעלה הסאה הכל אסור באכילה ולאחר שהורמה הותר השאר